

Bijlagen

Conflicten over verduurzamingsplannen dicht bij huis

Wouter Mensink

Bijlage A	Methodologie.....	3
	Selectie van cases.....	3
	Methoden.....	4
	Analyse.....	7
	Beschouwende focusgroep.....	7
Bijlage B	Informatiebrief deelnemers valideringsbijeenkomst.....	9

Bijlage A Methodologie

Selectie van cases

In dit onderzoek wordt de casestudybenadering gebruikt (George en Bennett 1997), en wordt een multiple-casedesign gevolgd. Een casestudy is, heel simpel gezegd, een gedetailleerde bestudering van één enkel event/gemeente/regio/individu/groep (Flyvbjerg 2001). Case studies zijn zeer geschikt om het soort vragen dat in deze studie centraal staat te beantwoorden: ze bieden de mogelijkheid om verschillende frames en contexten te vergelijken. Door vervolgens verschillende casussen met elkaar te vergelijken (multiple-casestudy), kan de onderzoeker zowel de variëteit aan bevindingen vergroten als antwoord geven op meer specifieke vragen.

Om casussen met elkaar te vergelijken is het belangrijk dat ze allemaal ‘casussen van hetzelfde fenomeen’ zijn. Dat is in deze studie het geval. Alle drie de casussen zijn voorbeelden van ecologische verduurzamingscontroversen, waarin sprake is van discussie tussen groepen burgers met verschillende opvattingen.¹ De volgende selectiecriteria werden gebruikt om casussen te selecteren. Het moesten casussen zijn:

1. waarin sprake is van manifeste weerstand van een groep burgers;
2. waarin groepen burgers een verscheidenheid aan opvattingen vertolken;
3. die nog niet uitgebreid onderzocht zijn.

Daarbij is gebruikgemaakt van ‘theoretische sampling’: het idee om casussen zodanig te selecteren dat de onderzoeker in staat is om de theorie verder te kunnen ontwikkelen. Om tot die casussen te komen is gebruikgemaakt van een grondige zoektocht in allerlei bronnen, gesprekken met experts en het gebruik van het eigen netwerk.

Besloten is om de casussen sequentieel te selecteren, om zo nog in te kunnen spelen op nieuwe vragen die tijdens de voortgang van het onderzoek zouden kunnen opkomen. We begonnen met de natuurcasus. De eerste stap was een zoektocht door krantenartikelen in LexisNexis, met zoektermen als ‘natuur’, ‘conflict’, ‘controversie’. Dit leverde een vijftal mogelijke casussen op. Daarnaast zijn een aantal gesprekken met experts gehouden (Janneke Montfort, Staatsbosbeheer, 14-11-2018; Arjen Buijs, Universiteit Wageningen, 28-11-2018). Deze gesprekken leverden interessante inzichten op, die hielpen om de keuze terug te brengen tot twee. In de casus van de heideverbinding Hoorneboeg leek het conflict tussen bewonersgroepen zich het duidelijkst af te tekenen, en was het dus het best mogelijk om de interactie te onderzoeken. Daarom is voor deze casus gekozen.

Voor de tweede casus zochten we naar controverses rondom zonnepanelenparken of windmolens. Zonnepanelenparken hadden als voordeel dat ze nog relatief weinig onderzocht waren. Een gesprek met een expert (Rob Rietveld, Nederlandse Vereniging Omwonenden Windturbines, 27-09-2019) leverde het inzicht op dat voorstanders van duurzame energie vooral van zich laten horen als ze betrokken zijn als belanghebbende, zoals in een energievoorzieningscoöperatie of een andersoortig burgerinitiatief. Op basis daarvan leverde een verdere zoektocht in kranten een aantal mogelijke casussen op. De casus in Finsterwolde had als voordeel dat de onderzoeker al contacten in de regio had, vanwege een eerder onderzoek in die gemeente. Een aantal korte telefonische interviews (zie § 1.5.2) liet zien dat de casus aan de selectiecriteria voldeed.

¹ Hierbij moet worden aangetekend dat de term ‘controversie’ in dit onderzoek losser is opgevat dan in de betekenis die Rein en Schön (1994) eraan geven (zie § 1.3.1).

De selectie van de derde casus verliep via een contact uit de eerste casus: een onafhankelijk procesbegeleider die ook betrokken was geweest bij de discussie over de plannen voor het energielandschap Rijnenburg en Reijerscop, in de gemeente Utrecht. In hoofdstuk 1 werd al het een en ander gezegd over de strategische redenen om die casus te selecteren, namelijk dat het proces vergelijkbaar was met dat van de Hoorneboeg-casus maar dat de uitkomst anders was.

Door de casussen sequentieel te selecteren, konden we een aantal specifieke vergelijkingen tussen de casussen maken. De framingbenadering is gebruikt om te zorgen dat we de drie casussen op dezelfde manier zouden benaderen. Uiteindelijk zijn een aantal thema's uitgelicht waarvan we dachten dat de vergelijking van deze casussen relevante bevindingen zou opleveren. Dat heeft ons in staat gesteld om de factoren te zoeken waarop de hoofdvraag van dit onderzoek doelt. Dit wil niet zeggen dat de drie casussen op alle dimensies vergelijkbaar zijn. Op een aantal dimensies is, zoals gezegd, bewust gevarieerd. Andere verschillen kwamen boven drijven in de loop van het onderzoek. Complex als de wereld is, is zoiets onvermijdelijk. Die verschillen maken dat we voorzichtig zijn met de conclusies die we trekken, maar deze bevindingen hebben ook meerwaarde. Vaak zijn de dingen die je niet op voorhand verwacht het meest interessant.

Methoden

Elke casus werd benaderd vanuit verschillende bronnen. Interviews met betrokkenen vormden de voornaamste bron, maar daarnaast onderzochten we ook beschikbare documentatie (bv. ingezonden brieven, vergaderstukken en -notulen, bezwaarschriften, zienswijzen, etc., te vinden via Google en informanten), en media-aandacht (LexisNexis). Door deze verschillende bronnen te bestuderen, werd een goed inzicht verkregen in de controverses en de interactie daarbinnen.

Zoals gebruikelijk in kwalitatief onderzoek, zochten we naar burgers die verschillende standpunten of gezichtspunten inbrachten. Dit waren veelal burgers die van zich lieten horen. Verder spraken we met vertegenwoordigers van betrokken instanties en waar relevant met procesbegeleiders of onafhankelijke deskundigen. Via deze interviews probeerden we ook inzicht te krijgen in burgers die niet uit zichzelf van zich lieten horen. In elk interview werd bijvoorbeeld gevraagd of er ook pogingen waren geweest om mensen te betrekken die zich niet uitspraken.

Een aantal mensen die we benaderden, deden om verschillende redenen niet mee; dit is ook in tabel 1.x vermeld. Hierdoor is geen essentiële informatie gemist, aangezien de rol van deze personen of organisaties in andere interviews is besproken. In totaal werden 26 interviews gehouden, verspreid over de drie casussen (zie de tabel hierna voor een overzicht). Omdat sommige interviews met meerdere personen tegelijk plaatsvonden, en één persoon twee keer werd geïnterviewd, werd in totaal met 34 personen (10 vrouwen, 24 mannen) gesproken. De interviews zijn met toestemming van de geïnterviewden opgenomen en letterlijk getranscribeerd door Notoservices. Letterlijke citaten zijn ter verificatie aan de geïnterviewden voorgelegd.

Tabel A.1
Overzicht interviews

	Organisatie	Interviewdatum/non-respons	Aantal personen
	HEIDEVERBINDING HOORNEBOEG		
1	Bureau voor Gebiedscommunicatie	19-03-2019	1
2	Vrijwilligers Hoorneboeg	25-03-2019	1
3	Actiegroep 'stop de bommenmoord!'	01-04-2019	1
4	Provincie Noord-Holland	02-04-2019	2
5	Samen voor Hollandsche Rading	10-04-2019	1
6	(destijds) Vrienden van het Gooi	23-04-2019	1
7	Goois Natuur Reservaat	23-04-2019	1
8	Bureau Waardenburg	20-05-2019	1
	Bewonersvereniging Utrechtseweg & Omgeving	geen reactie	
	Buurtvereniging Bonairelaan e.o.	geen reactie	
	Gemeente de Bilt	geen reactie	
	TOTAAL AANTAL PERSONEN		9
	ZONNEPANELENPARK FINSTERWOLDE		
	Enneus*	tel. i.h.k.v. vooronderzoek	
	PvdA gemeente Oldambt*	tel. i.h.k.v. vooronderzoek	
1	Initiatiefnemer / gelegenheidsgever	01-11-2019	1
2	Dorpsbelangen Finsterwolde	06-11-2019	4
3	Vrijwillig adviseur	06-11-2019	1
4	Gemeente Oldambt	15-11-2019	2
5	Betrokken bewoner	15-11-2019	1
6	Dagblad van het Noorden	27-11-2019	1
7	Commissie Dorpsvisie	28-11-2019	1
8	Dorpshuis / Partycentrum Finnewold	28-11-2019	2
9	Betrokken bewoners	18-12-2019	2
	ZUN Finnewold	wegens omstandigheden verhinderd	
	Schier Finnewold	geen reactie	
	NaGa Solar	afspraak maken niet gelukt	
	TOTAAL AANTAL PERSONEN		15
	ENERGIELANDSCHAP RIJNENBURG & REIJERSCOOP		
1	Bureau voor Gebiedscommunicatie	10-01-2020	1
2	Uitwerkingsgroep	17-01-2020	1
3	Gemeente Utrecht	17-01-2019	1
4	Bosch Slabbers	24-01-2020	2
5	Rijne Energie	27-01-2020	1
6	Uitwerkingsgroep	03-02-2020	1
7	BPD	19-02-2020	1

8	Buren van Rijnenburg en Reijerscop	19-02-2020	2
9	Poldergroep	24-02-2020	1
	Uitwerkingsgroep	deelname geweigerd**	
	Bewonersgroep Reijerscop	wegens omstandigheden verhinderd	
	TOTAAL AANTAL PERSONEN		11
	TOTAAL AANTAL PERSONEN GEHELE ONDERZOEK		34***

* Korte telefonische voorinterviews zijn vermeld voor de volledigheid, maar niet meegenomen in de telling.

** Deze persoon zag geen nut meer in het onderzoek nadat het college van B&W van de gemeente Utrecht zijn definitieve scenario bekendmaakte. Het geplande interview werd daarom afgezegd.

*** Het totaal telt op tot 34 i.p.v. 35 omdat de geïnterviewde van het Bureau voor gebiedscommunicatie twee keer is geïnterviewd.

De interviews vonden face-to-face plaats, individueel of met meerdere informanten van een groep. Ze duurden tussen de een en anderhalf uur. Een semigestructureerde topiclijst werd als basis gebruikt, deze gaf veel gelegenheid aan geïnterviewden om hun eigen ervaringen te beschrijven. Zoals gebruikelijk in kwalitatief onderzoek werd de topiclijst steeds aangepast voor de verschillende typen geïnterviewden en de casus waarop het interview betrekking had, om de geïnterviewden zo ook gerichte vragen te kunnen stellen over de topics waar zij veel verstand van hadden. In de topiclijst werd aandacht besteed aan de elementen uit de hiervoor geschetste framingbenadering: *identiteit* van de informant en de groep (belang van het thema en rol/betrokkenheid), het *issue* (opvattingen, onderbouwing), het *proces* (aanleiding, verloop, kantelpunten, eerdere ervaringen, opvattingen over de procedure) en *karacterisering* van andere betrokkenen en van de relatie (opvattingen over argumentatie en opstelling, omgang met kritiek). Daarnaast waren we geïnteresseerd in de gevolgen van de controverse en de interactie daaromtrent.

Naast interactie over argumenten en feiten, spelen emoties zoals gezegd ook een belangrijke rol in controversen zoals die hier besproken zijn. Er zijn weinig praktische handreikingen voor het bevragen van emoties in interviews. Een onderscheid dat nogal eens gemaakt wordt, is tussen het bestuderen van emoties en *uitdrukkingen van emoties* (Flam 2015). Als voorbeeld van dat laatste raadt Newman (2012) bijvoorbeeld aan om af te gaan op 'emotiewoorden': termen in een tekst (bijvoorbeeld een interviewtranscript) die expliciet naar een emotie verwijzen (bv. 'Ik werd kwaad toen...', 'Mensen waren erg emotioneel in dat gesprek') (zie ook Verhoeven en Duyvendak 2015). Er is veel voor te zeggen dat uitdrukkingen van emoties niet in alle gevallen een goed, of volledig beeld geven van alle emoties die een rol spelen. Emoties waarop een taboe rust (bv. jaloezie) zullen bijvoorbeeld minder snel expliciet aan de orde komen dan meer geaccepteerde emoties (bv. vrolijkheid, zie Jalan 2015). Hoewel we ons realiseren dat expliciet uitgesproken emoties waarschijnlijk maar het 'topje van de ijsberg' zijn van alle emoties die mensen doormaken (Wettergren 2015), beperken we ons in deze studie daartoe, omdat interviews alleen dat soort emoties kunnen 'vangen'. Wel werd expliciet de vraag gesteld welke rol emoties speelden in bepaalde delen van het proces. Ook werd aandacht besteed aan betrokkenen die vanuit emotie leken te handelen (bv. met stemverheffing praten in een overleg, kwade toon in ingezonden brieven, etc.). In vervolgonderzoek zou het interessant zijn om ook observaties te doen, om zo de emoties ook op een andere manier te kunnen bestuderen.

Analyse

De transcripten zijn gecodeerd met behulp van de software Atlas.ti. Het coderen is alleen door de onderzoeker uitgevoerd. Er is daarom geen sprake van verschillen tussen codeurs. De codes werden grotendeels gebaseerd op de thema's van de topiclijsten, en dus op de framingbenadering, zoals hiervoor beschreven. Net als bij de vragenlijst werd gebruikgemaakt van beschrijvende codes. Verder werd gewerkt met aanvullende codes voor onderwerpen die uit de interviews naar voren kwamen, dus zowel deductief als inductief, in kwalitatief onderzoek een beproefde strategie (Bryman 2016). Aan de hand daarvan werden de thema's geformuleerd die de basis vormen voor de publicatie. Dit betekende effectief een tweede coderingslag, waarin de citaten met dezelfde code thematisch verder werden onderverdeeld.

De analyse is, zoals gezegd, vooral gericht op het vinden van factoren die de interactie beïnvloedden. Daarbij valt te denken aan een gestructureerde vergelijking van de drie casussen, en van de verschillende typen geïnterviewden weer over de casussen heen mee gesproken is. Nagegaan is bijvoorbeeld of burgers in bepaalde rollen andere zaken verwoordden (of op een andere manier verwoordden) dan mensen in andere rollen. De elementen van de framingbenadering, en de daaruit afgeleide deelvragen die hiervoor zijn behandeld, vormden de structuur van die vergelijking.

Beschouwende focusgroep

Tijdens het schrijven van de conclusies is een bijeenkomst georganiseerd met zes mensen die werken als mediator, procesbegeleider of regisseur. Vanuit dit soort rollen hebben ze allemaal ervaring met conflicten zoals die in dit onderzoek zijn beschreven. Hun expertise strekte verder dan alleen duurzaamheidskasussen. Sommige deelnemers hadden bijvoorbeeld ook ervaring met conflicten rondom migratiethema's en grote infrastructurele projecten. De deelnemers waren:

1. Marion van der Voort, Bureau voor gebiedscommunicatie (tevens procesbegeleider in de casussen Hoorneboeg en Rijnenburg en Reijerscop)
2. Marc Rijnveld, Public Mediation
3. Jorrit Hoekstra, Stay Human
4. Rob Rietveld, Nederlandse Vereniging Omwonenden Windturbines (NLVOW) en Nationaal Platform Burgerparticipatie Omgevingsprojecten (NPBO)
5. Tom den Boer, Wesselink Van Zijst
6. Sander Merkus, Twynstra Gudde

Vijf van de zes experts zijn benaderd via contacten die de onderzoeker tijdens dit onderzoek en eerdere onderzoeken over polarisering (bv. Mensink 2018) opdeed. Hun allen werd gevraagd om nog aanvullende namen te noemen, om ervoor te zorgen dat geen belangrijke experts over het hoofd werden gezien. Op basis daarvan werd nog een zesde persoon benaderd. Alle genodigden wilden deelnemen, en waren beschikbaar op 1 oktober 2020. Vanwege de coronamaatregelen vond de bijeenkomst op voorstel van de gespreksleider digitaal plaats (via het platform Zoom).

Voorafgaand aan de bijeenkomst ontvingen de genodigden een toelichting op het onderzoek. Als onderdeel daarvan werden vier hoofdbevindingen uitgelicht (t.a.v. de discussie over grote maatschappelijke vraagstukken, de 'grote verhalen', de omgang met emoties, en de rol van de overheid, zie bijlage B). De deelnemers werd gevraagd om voorafgaand aan de bijeenkomst al schriftelijk te reageren, vanuit de vraag of ze de bevindingen herkenden, en om voorbeelden te noemen die ze onderschrijven of juist tegenspreken. Vijf van de zes reageerden op dat verzoek. De reden daarvoor was om al voor de bijeenkomst een inzicht te krijgen in de individuele standpunten.

Het gevaar van groepsgesprekken is namelijk dat deelnemers vooral reageren op de uitlatingen van anderen. Daardoor ontstaat het risico van 'echokamers'. Op deze manier kregen we zowel de kans om hun individuele ervaringen te bevragen, als om de meerwaarde van de interactie te kunnen gebruiken.

De bijeenkomst werd geleid door Mara Spruyt van Kessels & Smit. De onderzoeker leidde elke bevinding kort in en noemde een aantal discussiepunten op basis van de schriftelijke reacties. Die discussiepunten waren veelal gebaseerd op punten die meerdere deelnemers hadden genoemd. Van de bijeenkomst werd met toestemming van de deelnemers een audio-opname gemaakt. De gespreksleider maakte een gespreksverslag, dat is gebruikt als input voor de slotbeschouwing. Ook zijn naar aanleiding van de reacties bepaalde begrippen die in het rapport gebruikt zijn, net iets aangepast.

Bijlage B Informatiebrief deelnemers valideringsbijeenkomst

Hartelijk dank dat u wilt meedenken in de afrondende fase van het onderzoek ‘controverses over verduurzaming’ van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Dit onderzoek gaat over drie casussen (zie kader) waarin conflicten tussen burgers over verduurzamingsingrepen in hun directe leefomgeving centraal staan. De bijeenkomst wordt geleid door Mara Spruyt van Kessels & Smit.

In eerder onderzoek naar conflicten over verduurzaming ging de aandacht vaak uit naar conflicten tussen burgers en bedrijven en instanties. Omdat we de komende jaren meer verduurzamingsingrepen kunnen verwachten, én omdat opinieonderzoek laat zien dat de meningen verdeeld zijn, is het van belang om conflicten tussen burgers beter te begrijpen. Ook met het oog op beleidsmatige ontwikkelingen – de omgevingswet, uitwerkingen van het klimaatakkoord, de gemeentelijke transitievisies warmte, de green deals, etc. – lijkt dit relevant. Ik heb in dit onderzoek geprobeerd om ‘verder te gaan’ dan alleen het in kaart brengen van opinies en gedrag. De manier waarop mensen betekenis geven aan de gebeurtenissen waarbij ze betrokken zijn is van groot belang om die gebeurtenissen goed te begrijpen.

De casussen

De eerste casus gaat over de plannen voor de heideverbinding Hoorneboeg, die het Goois Natuurreservaat (GNR) in 2016 aankondigde. Meteen na de aankondiging spraken verschillende omwonenden zich uit tegen de ingreep, en kreeg GNR steun van o.a. haar vrijwilligersgroep. Dit leidde tot een geëmotioneerde briefwisseling en confrontaties tijdens protestacties. GNR maakte met ruggensteun van de provincie Noord-Holland ‘pas op de plaats’. Een jaar later volgde een inspraaktraject, waarbij een adviesgroep bestaande uit voor- en tegenstanders (allemaal ‘burgers’) zich boog over verschillende scenario’s. Men kwam tot een compromis, dat GNR overnam. Door een parallel lopende landelijke discussie over boskap werd dit compromis later nog bijgesteld.

De tweede casus gaat over het plan van een boer in Finsterwolde om een stuk land beschikbaar te stellen aan een projectontwikkelaar om er een zonnepark te beginnen. De actiegroep ‘ZUN Finnewold’ en de vereniging dorpsbelangen keerden zich tegen de plannen, en andere bewoners spraken juist hun steun uit, bijvoorbeeld in een ‘zienswijze’ richting de gemeente. Een bemiddelingspoging van de gemeente was onsuccesvol. Het conflict escaleerde toen een nieuw bestuur van de vereniging dorpsbelangen moest worden gekozen. Bepaalde voor- en tegenstanders hielden op elkaar te groeten, en een borrelclub werd in tweeën gesplitst vanwege het conflict. Een langlopende discussie tussen de gemeenteraad en het college, over het al dan niet afgeven van een vergunning voor het zonnepark, zorgde voor irritatie. Uiteindelijk werd geen vergunning afgegeven.

De derde casus gaat over de plannen van de gemeente Utrecht voor een energielandschap in de polder Rijnenburg en Reijerscop. Bewoners die voor de plannen waren verenigden zich met ondernemers en lokale organisaties in de coöperatie Rijn Energie. Tegenstanders vormden de belangengroep Buren van Rijnenburg en Reijerscop. Er volgde een formeel inspraaktraject, met dezelfde procesbegeleider als in de casus Hoorneboeg. Naast een ‘uitwerkingsgroep’ waarin burgers onderling in overleg gingen, werden ook werkateliers georganiseerd waarin die groep met Rijn Energie en andere initiatiefnemers (o.a. Eneco) in overleg ging. Die bijeenkomsten verliepen erg moeizaam. Deel van de uitwerkingsgroep stapte vroeg in het traject op, omdat men het gevoel had ‘voor de Bühne’ mee te doen. Uiteindelijk werden zes scenario’s aangeboden aan de gemeenteraad, waarvan de meeste weinig tot geen windmolens bevatten. B&W kwam dit jaar met een eigen voorstel, waarin beduidend meer molens waren voorzien.

Doel van de bijeenkomst

Het doel van de bijeenkomst is om na te gaan of u een aantal bevindingen herkent of juist niet. Verder ben ik benieuwd of het groepsgesprek nieuwe inzichten oplevert. Hieronder noem ik een aantal van de hoofdbevindingen. Graag zou ik u ter voorbereiding vragen om na te denken over een paar vragen: **Herkent u deze bevinding en de implicaties ervan? Zo ja, op basis van welke ervaring? Zo nee, welke andere ervaringen heeft u? Op basis van welke ervaringen is dat?** Het zou erg behulpzaam zijn als u voorafgaand aan de bijeenkomst vast kort een paar punten op papier zou kunnen zetten. U kunt zonder beperkingen typen in de tekstvakken, die worden vanzelf groter.

1. Proeftuin voor waardenconflicten. In tegenstelling tot wat veel onderzoek suggereert gaan conflicten niet alleen over belangen en uitvoeringskwesties. Hoewel die ook in deze casussen speelden, is er meer. Mensen hadden vaak begrip voor de 'NIMBY-houding' van anderen. Misschien nog belangrijker is dat er ook debatten over waardenconflicten en hogere doelen plaatsvonden. Die waardenconflicten geven voeding aan discussies over inrichtingskwesties in de landelijke politiek. Het is dan ook goed ze in dit soort discussies expliciet te maken. Herkent u dit? Waarom?

Ruimte voor reflectie

2. Goed luisteren naar alle oude koeien. Historisch gegroeide verhoudingen in een gebied – tussen groepen burgers, en tussen burgers en instanties – spelen een belangrijke rol in conflicten over verduurzaming. Soms staan die relatief los van de inhoud van een conflict. Er bestaan tradities van tegenstellingen en conflicten die gereactiveerd worden door wat speelt. Voor landelijke beleids- en opiniemakers is het goed om kennis te nemen van meer dan alleen de verhalen die de krant halen. Binnen een conflict zelf is het belangrijk om ook verhalen mee te nemen die los staan van de inhoud van de controversiële plannen. Herkent u dit? Waarom?

Ruimte voor reflectie

3. Emotiemanagement gevraagd. Mensen storen zich vaak aan de manier waarop andere betrokkenen argumenteren, en aan hun felle gedrag. Die ergernis draagt vaak bij aan verdere escalatie van het conflict. Eventuele participatie-, of bemiddelingstrajecten zouden dan ook expliciet aandacht moeten hebben voor emotiemanagement. Herkent u dit? Waarom?

Ruimte voor reflectie

4. Actieve overheid met duidelijke kaders. Zelfs in conflicten tussen burgers wordt de overheid vaak betrokken. Dit kan ook bijna niet anders, aangezien het om inrichtingsvragen gaat. Burgers bleken ook vaak om een actieve rol van de overheid te vragen, met duidelijke kaders over hun eigen rol. In deze casussen bleek dat de overheid nog zoekende was. Met het oog op toekomstige conflicten tussen burgers is het goed als de overheid zich bezint op haar rol. Herkent u dit? Waarom?

Ruimte voor reflectie